

DOI 10.33930/ed.2019.5007.41(7-9)-4
 УДК 1(477)(091)»17»(045)

ФІЛОСОФСЬКА ТВОРЧІСТЬ Г. СКОВОРОДИ В АСПЕКТІ МОРАЛЬНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ ЛЮДИНИ

G. SKOVORODA'S PHILOSOPHICAL WORK IN ASPECT OF MORAL
 IMPROVEMENT OF MAN

Б. В. Новіков
Т. П. Руденко
С. І. Бабіна

Актуальність теми дослідження. Філософська творчість Г. Сковороди привертає увагу сучасників тому, що філософ у центрі уваги ставить людину та визначає, що є опорою людині у світі. При цьому буття людини у нього постає як процес постійного самотворення, самовдосконалення. Проблеми сьогодення хвилюють кожну людину, а можливість побудувати гармонійні стосунки зі світом є головним завданням для неї. Шлях до щастя, на думку філософа полягає в самопізнанні та в моральному вдосконаленні людини, тому філософська мудрість Г. Сковороди сьогодні потрібна кожному.

Постановка проблеми. Проблема формування цілісної особистості та визначення шляхів морального вдосконалення людини залишається актуальною і сьогодні, а розгляд філософської творчості Г. Сковороди в цьому аспекті є цілком закономірним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане дослідження надало можливість звернутися до наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників філософської спадщини Г. Сковороди.

Теоретичні засади творчості мислителя намагалися з'ясувати багато науковців. Праці Г. Сковороди досліджували Д. Багалій, В. Горський, П. Житецький, І. Іванько, О. Мишанич, І. Мірчук, К. Митрович, А. Ніженець, Д. Олянич, І. Пістрій, Ф. Поліщук, П. Попов, М. Рогович, І. Табачников, Д. Чижевський, В. Шаян, П. Яременко та інші.

Філософські ідеї Г. Сковороди досліджуються у працях сучасних науковців, насамперед, С. Гладкого, І. Загріичук, Д. Кирика, М. Редько, М. Рика, М. Рогови-

Urgency of the research. G. Skovoroda's philosophical work attracts the attention of contemporaries because the philosopher puts a person in the spotlight and determines what the support of man in the world is. In this case, the existence of man appears as a process of constant self-creation, self-improvement. The problems of today concern every person, and the opportunity to build a harmonious relationship with the world is the main task for him. The path to happiness, according to the philosopher, lies in self-knowledge and moral perfection of man, so the philosophical wisdom of G. Skovoroda is needed today.

Target setting. The problem of forming a holistic personality and determining the ways of moral improvement of man is still relevant today, and the consideration of G. Skovoroda's philosophical work in this aspect is quite natural.

Actual scientific researches and issues analysis. This study gave the opportunity to turn to the scientific works of domestic and foreign researchers of the philosophical heritage of G. Skovoroda.

The theoretical foundations of the thinker's work have tried to be found out by many scientists. The works of G. Skovoroda were investigated by D. Bagaliy, V. Gorsky, P. Zhitetsky, I. Ivano, O. Mishanych, I. Mirchuk, K. Mitrovych, A. Nizhenets, D. Olyanchin, I. Pistray, F. Polishchuk, P. Popov, M. Rogovich, I. Tabachnikov, D. Chizhevsky, V. Shayan, P. Yaremenko and others.

G. Skovoroda's philosophical ideas are explored in the works of modern scientists, first of all, S. Gladky, I. Zagriychuk, D. Kirik, M. Redko, M. Ryk, M. Rogovich,

ча, З Скринник, І. Карівця, Л. Харченко.

Постановка завдання. У межах дослідження необхідно здійснити аналіз творчості Г. Сковороди в аспекті морального вдосконалення людини. Розглянути поняття філософа “істинної людини” та дослідити зв'язок між вченнями античних філософів, ранньохристиянською філософією, гуманістами Відродження та філософською творчістю Г. Сковороди, яка вплинула на подальший розвиток філософської думки. Важливим є дослідження розуміння й витлумачення проблеми людського щастя, що розглядає філософ, визначення сенсу людського буття.

Виклад основного матеріалу. Творчість Г. Сковороди включає багато суперечливих вчень, які свій початок беруть ще в античній та ранньохристиянській філософії, але все ж таки для нас є зрозумілим, що провідною ідеєю його творчості є тема людини, її моральне буття. Г. Сковорода вибудовує свій ідеал людини, який має спільні риси з античним ідеалом. Вчення філософа про дві натури, які є основою визначених ним світів, а саме, макрокосму, тобто Всесвіту, мікркосму, як проєкції Всесвіту, якою є людина, та символічного світу, який у нього є Біблією, – нагадує космічний логос стародавніх греків, який співпадає у нього з невидимою натурою, що ототожнюється з Богом. Він постає як всесвітній розум і закон, який організовує та впорядковує світ, тому у розумінні філософа жити у злагоді з Богом, означає жити у гармонії з природою, знайти гармонію внутрішнього світу.

Важливим у філософа є розуміння й висвітлення проблеми людського щастя, яке, на думку мислителя, можна досягти шляхом морального вдосконалення людини. Філософ трактує життя людини як моральну діяльність, вводить поняття “сродної” праці, в основу якої покладає природні нахили людини: “найбільша справа, коли вона без природженості робиться, втрачає свою честь і цінність”, а якщо людина буде “жити у злагоді з природою”, вона неодмінно буде щасливою [4, с. 11].

Філософ звертається до стоїчної філософії і Біблії, це визначило його

Z. Skrynnik, I. Karivets', L. Kharchenko.

The research objective. Within the framework of the study it is necessary to analyze the work of G. Skovoroda in aspect of moral improvement of man. Consider the concept “true man” of the philosopher and investigate the connection between the teachings of ancient philosophers, early Christian philosophy, humanists of the Renaissance and the philosophical work of G. Skovoroda that influenced the further development of philosophical thought. It is important to study the understanding and interpretation of the problem of human happiness, which the philosopher considers, the definition of the sense of human being.

The statement of basic materials. G. Skovoroda's creative work includes many contradictory teachings that originate in ancient and early Christian philosophy, but it is still clear to us that the leading idea of his work is the theme of man, his moral being. G. Skovoroda builds his ideal of a person who has common features with an ancient ideal. The teaching of a philosopher about two natures, which are the basis of the worlds he defined, namely, macrocosm, that is, the universe, microcosm, as projections of the universe, which is a man and a symbolic world that is a Bible for him – resembles the cosmic logos of ancient Greeks with an invisible nature that identifies with God. It appears as a worldwide mind and the law that organize the world, so in the understanding of the philosopher to live in harmony with God means to live in harmony with nature, to find the harmony of the inner world.

An important issue for the philosopher is understanding and highlighting the problem of human happiness, which, according to the thinker, can be achieved through the moral improvement of man. The philosopher interprets human life as moral activity, introduces the concept of “related” work, which is based on natural gifts of a person: “if he does work without putting his heart into it he will never be a success”, but if a person lives according to Nature's law he will certainly be happy [4, p. 11].

The philosopher turns to the Stoic Philosophy and the Bible, which defined his philosophical position – identifying philosophy with ethics, and his task is considered to teach a person to maintain

філософську позицію – ототожнення філософії з етикою, своїм завданням він вважав навчити людину зберігати душевний спокій у мінливому світі. Здійснення божественної волі вимагає від людини можливості діяти у відповідності з моральними законами, саме так людина може знайти душевний спокій.

Для побудови гармонійних стосунків зі світом важливим для людини є пізнання своєї природи, самопізнання. Божественний закон, який міститься у Біблії, вважає філософ, спонукає людину до моральних вчинків. На думку мислителя, пізнання символічного світу Біблії відбувається за допомогою серця. Образно-символічний світ Біблії неможливо пізнати буквально, розумом, його можна збагнути лише серцем. Серце дає можливість розрізнати добро і зло, для Г. Сковороди серце людини є сферою постійної боротьби добра і зла: “...всі світи складаються із двох сутностей: злої й доброї” [8, с. 154].

Символічна філософія Г. Сковороди має спільні риси з античними вченнями, його образи-символи часто мають кілька значень, але він ніколи не намагався розірвати світ матеріальний і світ духовний, а завжди намагався побачити в матеріальному духовне, ось чому в мікросмі формується символ “істинної” людини через духовне звернення до Бога. У його образно-символічному світорозумінні кожному елементу навколишнього світу відповідає внутрішня і зовнішня сутність, форма і матерія, а головною метою людини, як вважав мислитель, є пізнання внутрішньої сутності світу, в якому прихована істина “із двох сутностей дві думки і два серця: тлінне й нетлінне, чисте й нечисте, мертве й живе” [8, с. 145]. Як відзначив Л. Ушкалов, Г. Сковорода в своїх творах, постає насамперед філософом і богословом, для нього характерним є поєднання “поезії, філософії, богослів’я й релігійно-містичних розважань”, його символічний спосіб філософствування спричинив “чимало різноманітних, інколи – цілком протилежних, міркувань і присудів” [11, с. 35-36]. Вчення Г. Сковороди є взірцем символічного світорозуміння, філософ

peace of mind in a changing world. Divine will makes a person act in accordance with moral laws, that is how a person can find peace of mind.

To build a harmonious relationship with the world, it is important for man to know his nature, self-knowledge. The divine law contained in the Bible, the philosopher believes, encourages man to moral actions. According to the thinker, the knowledge of the symbolic world of the Bible comes through the heart. The figuratively-symbolic world of the Bible cannot be known literally, by reason, it can be understood only by heart. The heart gives the opportunity to distinguish between good and evil, for G. Skovoroda the heart of man is an area of constant struggle of good and evil: “...all worlds consist of two entities: evil and good” [8, p. 154].

G. Skovoroda’s symbolic philosophy has common features with ancient teachings, his symbol images often have several meanings, but he never tried to break the material and spiritual world, but always tried to see spiritual in the material, that is why the symbol of “true” man is formed in the microcosm through a spiritual appeal to God. In his figurative and symbolic worldview every element of the outside world corresponds to the internal and external essence, form and matter, and the main purpose of man, as the thinker believed, is the knowledge of the inner essence of the world in which the truth is hidden “of two entities two thoughts and two hearts: perishable and unperishable, pure and unclean, dead and alive” [8, p. 145]. As L. Ushkalov noted, G. Skovoroda in his works appears to be a philosopher and theologian first of all, he is characterized by a combination of “poetry, philosophy, theology and religious mystical entertainments”, his symbolic way of philosophizing caused “many different, sometimes completely opposite, reasoning and sentences” [11, p. 35-36]. G. Skovoroda’s doctrine is a model of symbolic worldview, the philosopher tried to unite the inner and external human nature, and the divine essence of man can be got not only by mind, but also it can be felt with the heart.

Self-knowledge, self-absorption, life in harmony with nature, says the philosopher, provides peace of mind. Realizing the need

намагався об'єднати внутрішню і зовнішню людські натури, а божественну сутність людина може пізнати не лише розумом, але й відчутти її серцем.

Самопізнання, самозаглиблення, життя у гармонії з природою, говорить філософ, забезпечує душевний спокій. Усвідомлюючи необхідність самопізнання, він намагається знайти відповідь на головні питання етики, а саме, через специфіку малого світу, тобто людину, він осягає духовні основи буття, окреслює його морально-етичні виміри, розглядає добро і зло, вказує шлях до «істинної» людини». Г. Сковорода пропонує шлях морального вдосконалення людини через самопізнання, наслідування природи, що дасть можливість людині пізнати себе і звернутися в собі до Бога.

Висновки. Український філософ Г. Сковорода є одним із тих діячів культури українського бароко, творчість якого не припиняє привертати увагу багатьох сучасних дослідників. Уявивши людину як мікрокосм, філософ наголошує на активній сутності людини, яка утверджувалася ще античними мислителями, була продовжена середньовічними богословами, ця ідея підтримувалася філософами доби Відродження, Нового часу та була провідною у вченнях професорів Києво-Могилянської академії.

Теорія «сродної праці» філософа розкриває істинне призначення людини та вказує правильний шлях до щастя. Мислитель пропонує шлях морального вдосконалення людини через самопізнання, закликає до наслідування природи, до наполегливої праці над формуванням цілісної особистості, в якій гармонійно поєднуються розум та почуття. І сьогодні філософські роздуми Г. Сковороди допомагають глибше зрозуміти екзистенційні проблеми та є змістовним підґрунтям для розвитку сучасної етичної науки.

Ключові слова: людина, видима та невидима натура, мікрокосм, всесвіт, логос, ідея «сродної праці», щастя, самопізнання, самовдосконалення, серце людини, моральне буття, сенс людського життя.

for self-knowledge, he tries to find the answer to the main questions of ethics, namely, through the specificity of the small world, that is a person, he understands the spiritual foundations of being, outlines his moral and ethical dimensions, considers good and evil, points the path to a “true” person. G. Skovoroda offers the way of moral improvement of man through self-knowledge, following the nature, which will allow man to know himself and turn to God.

Conclusions. Ukrainian philosopher G. Skovoroda is one of those figures of the Ukrainian Baroque culture, whose work does not stop attracting the attention of many modern researchers. Having imagined man as a microcosm, the philosopher emphasizes the active essence of man, which was established by ancient thinkers, was continued by medieval theologians, this idea was supported by the philosophers of the Renaissance, modern times and was leading in the teachings of professors of the Kyiv-Mohyla Academy.

The theory of “related work” of the philosopher reveals the true purpose of man and points the right path to happiness. The thinker proposes the path of moral improvement of man through self-knowledge, he calls for imitation of nature, for hard work on the formation of a holistic personality, in which the mind and feelings are harmoniously combined. And today the philosophical reflections of G. Skovoroda help understand more deeply existential problems and are a meaningful basis for the development of modern ethical science.

Key words: man, visible and invisible nature, microcosm, universe, logos, idea of “related work”, happiness, self-knowledge, self-improvement, heart of man, moral being, sense of human life.

Актуальність теми дослідження. Філософська творчість Г. Сковороди привертає увагу сучасників тому, що філософ у центрі уваги ставить людину та визначає, що є опорою людині у світі. При цьому буття людини у нього постає як процес постійного самотворення, самовдосконалення. Проблеми сьогодення хвилюють кожну людину, а можливість побудувати гармонійні стосунки з оточуючим світом є головним завданням для неї. Шлях до щастя, на думку філософа полягає в самопізнанні та в моральному вдосконаленні людини, тому філософська мудрість Г. Сковороди сьогодні потрібна кожному.

Постановка проблеми. Проблема формування цілісної особистості та визначення шляхів морального вдосконалення людини і сьогодні є актуальною, а розгляд філософської творчості Г. Сковороди в цьому аспекті є цілком законним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане дослідження надало можливість звернутися до наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників філософської спадщини Г. Сковороди.

Теоретичні засади творчості мислителя намагалися з'ясувати багато науковців. Праці Г. Сковороди досліджували Д. Багалій, В. Горський, П. Житецький, І. Іванько, О. Мишанич, І. Мірчук, К. Митрович, А. Ніженець, Д. Оляничин, І. Пістрій, Ф. Поліщук, П. Попов, М. Рогович, І. Табачников, Д. Чижевський, В. Шаян, П. Яременко та інші.

У роботах цих авторів простежується зв'язок вчення Г. Сковороди з ідеями античних філософів: Сократа, Платона, Аристотеля, Епікура; неоплатоніків та представників піфагорійської школи. Ставлення Г. Сковороди до Біблії та святоотцівської літератури розглянуто у роботах В. Барка, М. Кубаєвського, М. Петрова, В. Шинкарука. Зв'язок творчості Г. Сковороди з філософією професорів Києво-Могилянської академії досліджували В. Горський, В. Литвинова, М. Кашуба.

Філософські ідеї Г. Сковороди досліджуються у працях сучасних науковців, насамперед, С. Гладкого, І. Загрійчук, Д. Кирика, М. Редько, М. Рика, М. Роговича, З. Скринник, І. Карівця, Л. Харченко.

Постановка завдання. У межах дослідження необхідно здійснити аналіз творчості Г. Сковороди в аспекті морального вдосконалення людини. Планується розглянути поняття "істинної людини", дослідити зв'язок між вченнями античних філософів, ранньохристиянською філософією й філософською творчістю Г. Сковороди, яка вплинула на подальший розвиток філософської думки. Важливим є дослідження трактування філософом проблеми людського щастя й сенсу людського буття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Творчість Г. Сковороди включає ідеї, які свій початок беруть ще в античній та ранньохристиянській філософії, але все ж таки для нас є зрозумілим, що провідною з них в його філософській творчості є тема людини, її моральне буття.

Г. Сковорода вибудовує свій ідеал людини, який має спільні риси з античним ідеалом. Вчення філософа про дві натури, які є основою визначених ним світів, а саме, макрокосму, тобто Всесвіту, мікрокосму, як проекції Всесвіту, якою є людина та символічного світу, який у нього є Біблією – нагадує космічний логос стародавніх греків, що співпадає у нього з невидимою натурою, яка ототожнюється з Богом. Він постає як всесвітній розум і закон, який організовує та впорядковує світ, тому у розумінні філософа жити у злагоді з Богом, означає жити у гармонії з природою, знайти гармонію внутрішнього світу.

У центрі уваги філософських роздумів Г. Сковороди є людська особистість, яка розглядається як безперервне творення людиною самої себе. Важливим у філософа є розуміння й висвітлення проблеми людського щастя, яке, на думку мислителя, можна досягти шляхом морального вдосконалення. Філософ трактує життя людини як моральну діяльність, вводить поняття “сродної” праці, в основу якої покладає природні нахили людини: “найбільша справа, коли вона без природженості робиться, втрачає свою честь і цінність” і зазначає, що якщо людина буде “жити у злагоді з природою”, вона неодмінно буде щасливою [4, с. 11]. На думку філософа, щастя людини залежить від неї самої, вона повинна пам’ятати, що крім сродності, природа ще й передбачила те, що людині справді потрібно і зробила це легкодоступним. Як підкреслює Г. Сковорода, “благодареніє возсилаю блаженній натурі за те, що вона все потрібне легко добиточним зробила, а те чого достати трудно, те непотрібним і мало корисним” [9, с. 343]. Г. Сковорода прагнув навчити людину бути щасливою, вона повинна жити власним розумом, навчанням “вишніх наук саде святий, лист рожевий і цвіт твій красний” і “сродною” працею [7, с. 40].

Філософ звертається до стоїчної філософії і Біблії, що визначило його філософську позицію – ототожнення філософії з етикою, своїм завданням він вважав навчити людину зберігати душевний спокій у мінливому світі. Здійснення божественної волі вимагає від людини можливості діяти у відповідності з моральними законами, саме так людина може знайти душевний спокій. На думку філософа, той хто пізнав у собі “істинну людину” народжується знову, а саме, відбувається духовне народження людини, її наближення до Бога, злиття з божественною волею та осягнення в ній “справжньої”, “істинної”, божественної природи [8, с. 154]. Д. Багалій, досліджуючи праці Г. Сковороди, зазначав, що мислитель наголошує на етичному змісті життя людини, його філософія має релігійну орієнтацію та ґрунтується на власному життєвому досвіді [1]. Поєднавши життя людини “мікрокосм” зі Всесвітом “макрокосмом”, філософ визначив джерело розумної поведінки людини, яке знаходиться у самій людині, бо вона містить у собі не лише цілий світ, але й має божественну сутність – “істинну людину” [8, с. 154]. Г. Сковорода говорить про духовну велич людини, запорукою якої є внутрішній Ісус, “тегносія як спосіб життя людини, що прямо вказує на постання Боголюдини” [5, с. 28]. Поняття Бога Г. Сковороди ототожнюється з універсальним логосом стоїків.

Для побудови гармонійних стосунків зі світом важливим для людини є пізнання своєї природи, самопізнання. Божественний закон, який міститься у Біблії, вважає філософ, спонукає людину до моральних вчинків. На думку мислителя, пізнання символічного світу Біблії відбувається за допомогою серця. Образно-символічний світ Біблії неможливо пізнати буквально, розумом, його можна збагнути лише серцем. Серце дає можливість розрізнати добро і зло, для Г. Сковороди серце людини є сферою постійної боротьби добра і зла: “... всі світи складаються із двох сутностей: злої й доброї” [8, с. 154]. Розрізняючи добро і зло людина не буде чинити погано, тому філософ й закликає прислухатися до голосу серця. У серці вважав він, закладена людська сутність – “внутрішня натура”, воно здатне допомогти людині зробити вірний вибір “сродної” праці, яка є умовою щасливого життя. Саме у “сродній” праці розкриваються творчі здібності людини.

Духовне життя людини пов’язане з її пізнавальною діяльністю, як говорить філософ: “...пізнання можливе тільки через людину”, а людське серце є “інструмент цього пізнання” [9, с. 312]. У працях “Кільце”, “Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання себе” та “Сад Божественних пісень” Сковорода

підкреслює, що серце є основою духовного буття людини, головним джерелом духовної діяльності. Філософ зазначає, що серце як безодня, що без слова Божого може стати темною, якщо воно не прагне до пізнання божественної сутності, свідомість здатна до недобрих умислів. Пізнати істинну сутність людина, на думку філософа, може за допомогою Біблії, а її символічний зміст потребує тлумачення, розкриття якого повинно допомогти людині знайти “сродний” спосіб гармонійних відносин зі світом. Досліджуючи творчість Г. Сковороди, Г. Верба доводить, що головним джерелом творчості філософа, а також вірним супутником для нього була Біблія [2]. Святе письмо як “вічна божественна мудрість, що виявляє себе в усіх епохах і в усіх народів”, як внутрішній духовний голос допомагає людині розрізнати добро і зло, спонукає на добрі справи [10, с. 147]. З благодійними справами людина отримує внутрішній духовний спокій, а за недобрі справи вона душевно страждає. Творча сила людського серця проявляється у любові до ближнього, у пізнанні та “сродній” праці. Вірний вибір життєвого шляху, а саме, “сродної” праці надає можливість щасливого життя.

Символічна філософія Г. Сковороди має спільні риси з античними вченнями, його образи-символи часто мають кілька значень, але він ніколи не намагався розірвати світ матеріальний і світ духовний, а завжди намагався побачити в матеріальному духовне, ось чому в мікрокосмі формується символ “істинної людини” через духовне звернення до Бога. У його образно-символічному світорозумінні кожному елементу навколишнього світу відповідає внутрішня і зовнішня сутність, форма і матерія, а головною метою людини, як вважав мислитель, є пізнання внутрішньої сутності світу, в якому прихована істина “із двох сутностей дві думки і два серця: тлінне й нетлінне, чисте й нечисте, мертве й живе” [8, с. 145]. Як доводить М. Рик, “мандрівний філософ намагався відобразити в пізнавальному процесі людини духовні, гуманістичні, моральні цінності. Образно-символічне пізнання інтегрує раціональні атрибути у духовні цінності, які формують підґрунтя істинного буття людини” [6, с. 145]. Як відзначив Л. Ушкалов, Г. Сковорода в своїх творах постає, насамперед, філософом і богословом, для нього характерним є поєднання “поезії, філософії, богослів’я й релігійно-містичних розважань”, його символічний спосіб філософствування спричинив “чимало різноманітних, інколи – цілком протилежних, міркувань і присудів” [11, с. 35-36]. Вчення Г. Сковороди є взірцем символічного світорозуміння, філософ намагався об’єднати внутрішню і зовнішню людські натури, а божественну сутність людина може пізнати не лише розумом, але й відчутти її серцем.

Самопізнання та самозаглиблення людини з метою усвідомлення власного покликання, її обдарувань, здібностей, талановитості та як наслідок життя людини у гармонії з власною природою, на думку філософа, забезпечує вибір людиною теренів свого діяльного прикладання, його сродний характер та душевний спокій. Усвідомлюючи необхідність самопізнання, Г. Сковорода намагається знайти відповідь на головні питання етики, саме через специфіку малого світу, тобто людину він осягає через духовні основи її буття, окреслює його морально-етичні виміри, розглядає добро і зло, вказує шлях до “істинної людини”. Філософ пропонує шлях морального вдосконалення людини через самопізнання, наслідування природи, що надасть можливість людині пізнати себе і звернутися в собі до Бога.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Український філософ Г. Сковорода є одним із тих діячів культури

українського бароко, творчість якого не припиняє привертати увагу багатьох сучасних дослідників. Уявивши людину як мікрокосм, філософ наголошує на активній сутності людини, яка визначалася ще античними філософами, продовжувалася розглядатися середньовічними богословами, була також у центрі уваги філософів доби Відродження та Нового часу, а також була провідною у поглядах професорів Києво-Могилянської академії та залишається актуальною в дослідженнях сучасних науковців.

Теорія “сродної праці” філософа розкриває істинне призначення людини та вказує особливий шлях до щастя. Мислитель пропонує шлях морального вдосконалення людини через самопізнання, закликає до наслідування власної природи, до наполегливої праці по формуванню цілісної особистості, в якій гармонійно поєднуються розум та почуття. І сьогодні філософські роздуми Г. Сковороди допомагають глибше зрозуміти екзистенційні питання людського існування та є змістовним підґрунтям для розвитку сучасної етики.

Список використаних джерел:

1. Багалій, ДІ (1926; 2017), *Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода*, Харків: Держ. Вид-во України, (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2017). Доступно: <<https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=8630>>. [10 Серпень 2022].
2. Верба, ГМ 2007, *‘Ключ до християнської філософії Григорія Сковороди’*. “Сковорода і Біблія”. Путівник, Т. : Астон, 655 с.
3. Горбач, Н 2002, *Невідомий Григорій Сковорода*. Львів: Логос, 152 с.
4. *Григорій Сковорода: філософія життя і творчості “українського Сократа”* 2019, Наук.-допом. Бібліогр. Показжч, Харків: *Нац. Пед. ун-т імені Г.С. Сковороди, наук. Б-ка*, уклад. ТІ Неудачина; відп. Ред. ОГ Коробкіна, Харків: ХНПУ, 128 с.
5. Кретов, ПВ & Кретова, ОІ 2018, *‘Фігура замовчування і філософема пам’яті у творчості Г.С. Сковороди та модерна традиція’*. *Вісник Черкаського університету. Серія “Філософія”*, № 2, с. 24-31.
6. Рик, МС 2019, *Символізм у творчості Г. Сковороди: релігієзнавчий аналіз*. Дисертація кандидата філософських наук, *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*, Київ, 196 с.
7. Сковорода Григорій 2011, *Сад божественних пісень*. Упорядкув. Текстів, передм., прим. В. Шевчука, Київ: *Національний книжковий проект*, 336 с.
8. Сковорода Григорій 2005, *Твори*. У 2-х т, Київ: ТОВ Видавництво “Обереги”, 2-е вид., виправ. Т. 2, 480 с.
9. Сковорода Григорій 1972, *Повне зібрання творів у двох томах*, Київ: *Наукова думка*, Т. 1, 531 с.; Т. 2, 574 с.
10. Сковорода, ГС 2011, *Повна академічна збірка творів*. Пер. Роговича М., за ред. Проф. Ушкалова Л., Харків-Едмонтон-Торонто: *Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій*, 1400 с.
11. Ушкалов, Л 2007, *Сковорода та інші: Причинки до історії української літератури*, Київ: *Факт*, 552 с.

References:

1. Bahalii, DI (1926; 2017), *Ukrainskyi mandrovanyi filosof Hr. Sav. Skovoroda (Ukrainian traveling philosopher Gr. Sav. Skovoroda)*, Kharkiv: Derzh. Vyd-vo Ukrainy, (Kyiv: NBU im. Yaroslava Mudroho, 2017). Dostupno: <<https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=8630>>. [10 Serpen 2022].
2. Verba, HM 2007, *‘Kliuch do khrystyianskoi filosofii Hryhoriiia Skovorody (The key to the Christian philosophy of Grigoriy Skovoroda)’*. “Skovoroda i Bibliia”. Putivnyk, T. : Aston, 655 s.
3. Horbach, N 2002, *Nevidomyi Hryhorii Skovoroda (Unknown Hryhoriiy Skovoroda)*. Lviv: Lohos, 152 s.

4. *Hryhorii Skovoroda: filosofiia zhyttia i tvorchosti "ukrainskoho Sokrata" (Hryhorii Skovoroda: the philosophy of life and creative work of the "Ukrainian Socrates")* 2019, Nauk.-dopom. Bibliohr. Pokazhch, Kharkiv: *Nats. Ped. Un-t imeni H.S. Skovorody, nauk. B-ka*, uklad. TI Neudachyna; vidp. Red. OH Korobkina, Kharkiv: *KhNPU*, 128 s.
5. **Kretov, PV & Kretova, OI 2018**, 'Fihura zamovchuvannia i filosofema pamiati u tvorchosti H.S. Skovorody ta moderna tradytsiia (The figure of silencing and the philosophema of memory in the creative work of H.S. Skovoroda and modern tradition)'. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii "Filosofiia", № 2, s. 24-31*.
6. Ryk, MS 2019, *Symvolizm u tvorchosti H. Skovorody: relihiieznavchyi analiz (Symbolism in the creative work of H. Skovoroda: religious analysis)*. Dysertatsiia kandydata filosofskykh nauk, *Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka*, Kyiv, 196 s.
7. Skovoroda Hryhorii 2011, *Sad bozhestvennykh pisen (Garden of divine songs)*. Uporiadkuv. Tekstiv, peredm., prym. V. Shevchuka, Kyiv: *Natsionalnyi knyzhkovyi proekt*, 336 s.
8. Skovoroda Hryhorii 2005, *Tvory (Writings)*. U 2-h t, Kyiv: *TOV Vydavnytstvo "Oberehy"*, 2-e vyd., vyprav. T. 2, 480 s.
9. Skovoroda Hryhorii 1972, *Povne zibrannia tvoriv u dvokh tomakh (A complete collection of works in two volumes)*, Kyiv: *Naukova dumka*, T. 1, 531 s.; T. 2, 574 s.
10. Skovoroda, HS 2011, *Povna akademichna zbirka tvoriv (A complete academic collection of works)*. Per. Rohovycha M., za red. Prof. Ushkalova L., Kharkiv-Edmonton-Toronto: Maidan; *Vydavnytstvo Kanadskoho Instytutu Ukrainskykh Studii*, 1400 s.
11. Ushkalov, L 2007, *Skovoroda ta inshi: Prychynky do istorii ukrainskoi literatury (Skovoroda and others: Addition for the history of Ukrainian literature)*, Kyiv: *Fakt*, 552 s.